

УДК 553.99 (477.41/42)

ПОЛІСЬКИЙ БУРШТИН І ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ

В. Мацуй¹, Ю. Єпатко²

¹*Інститут геологічних наук НАН України
01601 м. Київ, вул. О. Гончара, 55 Б
E-mail: ignnanu@geolog.freenet.kiev.ua*

²*Національний науково-природознавчий музей НАН України
01030 м. Київ, вул. Б. Хмельницького, 15*

Висвітлено структурне і стратиграфічне положення бурштиноносних порід Українського Полісся, наведено порівняльну характеристику поліського та балтійського бурштину. На підставі аналізу історико-археологічних і геологічних даних простежено особливості використання поліського бурштину з пізнього палеоліту.

Ключові слова: бурштин, Українське Полісся, родовища і прояви бурштину, верхній палеоліт, неоліт, талісман, амулет.

Основні запаси бурштину-сукциніту України зосереджені в правобережній частині Полісся (північна частина Волинської, Рівненської, Житомирської і Київської областей). Геоструктурно ця перспективна територія охоплює північний і північно-західний схили Українського щита. Тут виявлено понад 40 бурштинопроявів і низку родовищ (Клесівське, Кривиця-Вільне й ін.), на яких видобуток веде державне підприємство “Укрбурштин”.

Бурштин Українського Полісся, прогнозна оцінка якого – тисячі тонн, приурочений до піщано-глинистих порід “синьої землі” кварц-глауконітової формації, яка стратиграфічно охоплює харківський надгоризонт прикордонних шарів еоцену й олігоцену. Породи залягають неглибоко від денної поверхні і майже всюди становлять підшву малопотужного чохла четвертинних осадів. Найбагатші за вмістом розсипи бурштину пов’язані з верхньоеценовими відкладами обухівської світи, що за віком відповідає пруській світі Прибалтики. З відкладами пруської світи пов’язане найбільше у світі родовище бурштину-сукциніту, який здавна добувають на Приморському (Пальмнікенському) родовищі.

Українське Полісся – складова південно-східна частина Балтійсько-Дніпровської бурштиноносної субпровінції, головного джерела виробного бурштину-сукциніту на світовому ринку [3]. Ця велика територія є ареалом, де бурштин-сукциніт поширювався завдяки морським водам і континентальним стародавньо-льодовиковим, алювіальним та іншим геологічним чинникам протягом тривалого часу – з другої половини середнього еоцену (київський час) до геологічної сучасності.

Поліський бурштин за фізичними й оптичними властивостями, хімічним складом близький до прибалтійського, а за розмаїтістю забарвлення, а також якістю в цілому перевершує його і більше придатний для ювелірної обробки. Бурштин Укра-

їнського Полісся вирізняється надзвичайно широким кольоровим діапазоном, у межах якого можна нарахувати кілька сотень усіляких кольорів і відтінків – інтенсивно забарвлені, різного ступеня прозорості жовті, медово-жовті, зеленкуваті, блакитнуваті, брунатні, вишнево-червоні, сірі, білі, кістяні, іноді темні аж до чорних. Різноманітне забарвлення бурштину в сполученні з на диво красивими ясно-зеленими різновидами за високих якісних показників притаманне винятково родовищам і бурштинопроймам Українського і південної частини Білоруського Полісся, що дає цілковиті підстави вважати його особливим видом товарної сировини – поліський бурштин.

В Україні бурштин законодавчо прирівняний до дорогоцінних каменів. Проте і досі його немає в міжнародних каталогах, та й мало хто знає, навіть в Україні, про природні багатства Північного Полісся і промислові розробки (з 1993 р.) цього коштовного органогенного утворення. На жаль, і використовують бурштин в Україні не найліпше, незважаючи на те, що Людина вперше виявила цей чудовий камінь і почала його обробляти саме на території України – на берегах Дніпра й Десни 20–25 тис. років тому, наприкінці верхнього палеоліту, коли Прибалтика ще перебувала у владі валдайського заледеніння [1].

Серед залишків побутової діяльності верхньопалеолітичних мисливців у селах Добраничівка Яготинського району Київської обл. (долина р. Супой), Межиріч Канівського району Черкаської обл. на р. Рось і Мезин Коропського району Чернігівської обл. (р. Десна) бурштин трапляється у вигляді намистинок і в необробленому вигляді [2]. Привертають увагу і найперші з нині відомих антропоморфних фігурок з бурштину, знайдені в Межирічі й Добраничівці. Намистинки без отворів, покриті скоринкою окиснювання.

Є безліч ознак, що зближують згадані вище верхньопалеолітичні поселення з подібними – Гонцовським Лубенського району Полтавської обл. і Кирилівським у Києві та багатьма іншими в межах південної окраїни Балтійсько-Дніпровської бурштиноносної субпровінції й поблизу неї, у яких бурштин з різних причин дослідники не згадують. Верхньопалеолітичні люди (25–20 до 10 тис. років тому), що проживали в басейні Дніпра, ймовірно, використовували бурштин як талісмани і амулети для лікування хвороб і розпалення вогню.

Знахідки бурштину в поселеннях людини кінця пізньопалеолітичної епохи відображають їхню нижню вікову межу і можуть бути використані для стратиграфічних і подійних кореляцій. Цей віковий показник (25–20 до 10 тис. років) водночас є початком відліку для бурштину, коли людина виділила його з величезної кількості коштовніших природних утворень.

Розкопки пізніших, неолітичних поселень у Вишгороді, Зарубинцях, Трипіллі, Білогородці й інших, а також виявлені перші промисли бурштину і кустарні майстерні з його обробки в часи Київської Русі в Києві, Житомирі, Овручі й багатьох інших населених пунктах Житомирської, Рівненської і Волинської областей свідчать про те, що впродовж останніх 10–9 тис. років на території України вже була обмінна торгівля бурштином і виробами з нього (намисто, сережки, каблучки, бурштинові луниці). У розкопках Михайлівського монастиря археологи знайшли 650 г бурштину-сирцю і кілька незавершених виробів – хрестики, ланцюжки. Поліським бурштином торгували у Скіфії та Київській Русі. Очевидно, в античні країни Середземномор'я і Сходу (усупереч безпідставним твердженням, що трапляються у світовій літературі про винятково балтійське походження бурштину в похованнях

Греції, Італії й інших європейських держав) бурштин надходив не тільки з узбережжя Балтійського моря, а й з берегів Дніпра і його приток.

Незважаючи на таку тривалу історію ознайомлення з поліським бурштином в Україні, він і сьогодні не має гідного застосування і використання. Адже не секрет, що в Україні мистецтвом різьблення по бурштині не володіли. Виготовлені намиста склалися зазвичай з нанизаних на нитку яйцеподібних шматків бурштині до 7 см у діаметрі. Скіфи і гуни використовували необроблений бурштин як грошову одиницю. Не позбавлені інтересу матеріали, наведені П.А. Тутковським 1911 р. про ставлення місцевого населення Волині до бурштині: у величезній більшості випадків селяни продають бурштин, що знаходять, випадковим скупникам за незначну ціну, в одному випадку констатоване спалювання селянами бурштині для забави (с. Капище). У багатьох випадках бурштин набув у селян медичного застосування. Наприклад, в околицях м. Ушомира німці-колоністи вважають бурштин цілющим від золотухи; у с. Клесова його привішують як амулет у разі дитячих хвороб; у м. Домбровиці його вживають для лікування різних пухлин підкурюванням; у с. Бережниця вважають корисним для очей носити бурштинові намиста. Для прикрас бурштин у народі не використовують [4, стор. 51–52].

Водночас за надзвичайно тривалу історію застосування бурштині (першого дорогоцінного каменю, добутого руками людини) у світовій літературі про нього накопичено безліч захопливих міфів, легенд, казок і повір'їв, у музеях світу й приватних колекціях зберігаються видатні художні твори, виконані з бурштині. Жоден з дорогоцінних каменів не має стільки рекомендацій для застосування в медицині, як бурштин (з'ясовано, що бурштинова кислота – головна складова бурштині – гарний біостимулятор і антисептик). Його застосовували в разі захворювань серця, для припинення кровотечі, у випадках розладів сну і судом, болю голови і запамороченнях, від застуди і катарів, астматичних приступів, кашлю, у разі сухот, шкірних захворювань, виразок, нагноєнь, для полегшення болю тощо. Бурштином лікували не тільки людей, а й тварин. У лікувальних цілях застосовували порошок з бурштині, бурштинові смоли, а також вдихали його пари. Цілющими є і прикраси з бурштині. Про лікувальні властивості бурштині писав ще Ібн Сіна 1019 р., він називав бурштин ліками від багатьох хвороб і нездужань.

Джерела віри у надприродну силу бурштині під час лікування багатьох хвороб, а також безліч легенд і повір'їв пов'язані з надзвичайною тривалістю його використання людиною – 20–25 тис. років. Потенціал використання бурштині в господарській діяльності людини ще далеко не вичерпаний.

-
1. *Мацуї В.М.* Янтарь в древнейших поселениях человека на территории Украины // *Еволюція органічного світу як підґрунтя для вирішення проблем стратиграфії*. К., 2002. С. 101–104.
  2. *Пидопличко И.Г.* Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. К., 1969.
  3. *Трофимов В.С.* Янтарь. М., 1974.
  4. *Тутковский П.А.* Янтарь в Волынской губернии// *Тр. об-ва исслед. Волини*. 1911. № 6. С. 19–58.

AMBER FROM POLISSYA AND ITS APPLICATION**V. Matsuy¹, Yu. Yepatko²**

¹*Institute of Geological Sciences of NASU
Olesya Honchara St. 55 b, UA – 01601 Kyiv, Ukraine
E-mail: ignnanu@geolog.freenet.kiev.ua*

²*National Natural-Scientific Museum of NASU
Bogdan Khmel'nyts'kyi St. 15, UA – 01030 Kyiv, Ukraine*

The richest amber placers in the Ukrainian Polissya connect with the upper Eocene sediments of the Obukhov suite that correlates with the Prussian one in the Baltic area. They are confined to the Northwest slopes of the Ukrainian Shield. The physical, optical, and chemical properties of the Polissian amber are similar to the Baltic one, but its coloration diversity and jeweller suitability as whole are better. The first amber occurrence in Ukraine belonged to the primeval hunters for mammoths in the end of the Upper Paleolith from 25–20 to 10 thousands years. This period determines the lower age range for the using amber in domestic human activity. The historical and archaeological studies of more lately Neolithic epochs show the flourishing here the barter raw amber and the production the primitive sundries.

Key words: amber, Ukrainian Polissya, deposits and amber occurrences, the Upper Paleolith, Neolithic, talisman, charm.

Стаття надійшла до редколегії 25.06.2002

Прийнята до друку 19.09.2002